

NAŠ DALJNI BLIŽNJI SVET

Spet meja in literatura

Literatura ob meji ali pisatelji ob meji je ena najbolj priljubljenih tem številnih srečanj tako pri nas kot v sosedstvu in najbrž še kje druge v Evropi. Vsekakor je to tema, ki jo je mogoče obravnavati z najrazličnejših vidikov in v posameznih obdobjih različno. S takšnimi možnostmi in ambicijo se je soočal tudi Mednarodni kongres, ki je pod naslovom *Literature ob meji za kulturo Miru* potekal v Trstu med 28. septembrom in 1. oktobrom letos. Pobudnica srečanja je bila Tržaška univerza, tudi udeleženci kongresa so bili zvečinoma univerzitetni profesorji, poznavalci posameznih literatur, nekaj pisateljev, ki bi mogli o tem kaj reči iz lastnih izkušenj, pa še kak prevajalec je bil zraven. Srečanje, organizirano z nekakšno tržaško lahkotnostjo, je bilo odprto in sproščeno, skoraj prijateljsko. Usoda narodov v obmejnih predelih, etnij, ki imajo znotraj sosedne države samo kulturno avtonomijo ali pa se zanjo šele bojujejo, položaj manjšin velikih in majhnih narodov, tradicija in modernost, politizacija in getoizacija nacionalne kulture – vse to in ono je bilo predmet tridnevnega kongresa v Trstu. Kongres je bil priložnost, da se sliši tudi glas o Slovencih (B. Pahor, D. Fabjan Bajec, M. Pirjevec, C. Zlobec, E. Bavčar); v primerjalnem tonu so o slovenski literaturi spregovorili tudi nekateri tujci. Iz obsežnega gradiva smo odbrali štiri prispevke, ki so bili med odmevnejšimi in bi utegnili zanimati tudi bralce Sodobnosti.

Ur.

Ciril
Zlobec

Literatura ob meji – ali res obstaja?

Če še kaj velja star pregovor »Vox populi, vox dei«, potem bi se morali zamisliti ob skepsi večine, ki pravi za naš čas: preveč kongresov, preveč simpozijev, preveč sestankov, skratka, preveč govorjenja. Če se spustimo v treznejšo analizo tega razpoloženja večine, bi ugotovili: vse bolj očitno postaja nesorazmerje med besedami in dejanji. Ko je stiska prevelika, človek pričakuje odrešilnih dejanj. Prav tako

skupnost, narod, država.

Tudi o literaturi ali literaturah ob meji se ne pogovarjamo prvič. Tokrat je obetavano, ali tolažilno?, nakazan še smisel pogovorov: za kulturo Miru. Tako je pred nami dvojna naloga: govoriti o literaturi ob meji kot o fenomenu samem po sebi, hkrati pa o socialnem ali kakem drugem smislu pisanja.

Je zaradi tega, zaradi iskanja »nečesa več« v literaturi, kaj manj nevarnosti, da bomo drug v drugega in vsi skupaj sejali okrog sebe le prazne besede? Pa vendar! Iz zgodovine vemo, kako tragična in barbarska so lahko dejanja, če preglasijo besedo, ki bi jih še mogla pojasniti, razkrinkati, preprečiti, kadar napeljujejo na zlo. Zato lahko paradoksalno trdimo – pa ne le zato, da bi upravičili to srečanje – da so besede potrebne in blagodejne tudi ob misli in skrbi za Mir.

Kaj je tisto – če sploh je – kar literaturo ob meji posebej določa, da je drugačna ali posebej razpoznavna od tiste, ki je »samo« literatura, definirana po jeziku in pisateljevi narodni pripadnosti? Je v takšni literaturi razpoznaven nekakšen poseben *genius loci*? Je bistvo takšne literature v njeni posebni tematiki, vsebini, slogu, v njeni ideološkosti, idejni ali kaki drugi sporočilnosti? Ali v vsem tem hkrati? Moja zadrega je preprosta: če imam v mislih nekatere avtorje in njihova dela, na primer Fulvia Tomizzo (*La miglior vita*, *L'amicizia*, *I promessi sposi di via Rossetti*) ali skoraj celotni opus dveh slovenskih tržaških pisateljev, Borisa Pahorja in Alojza Rebule, jih brez težav, upošteva enega od možnih vidikov, uvrščam tudi v posebno in samo za določene priložnosti uporabno kategorijo pisateljev ob meji; v precej večji zadregi pa sem, če poskušam definirati kakršenkoli skupni imenovalec med Tomizzo na eni ter Pahorjem in Rebulo na drugi strani ali celo skupni imenovalec med zadnjima dvema. In vendar vsi trije živijo v istem mestu, Tomizza bliže italijanski, oba Slovenca pa slovenski literaturi, čeprav vsi trije pišejo o Trstu, ga čutijo, vendar bolj vsak po svoje kot skupno. Paradoks? Ne, le zakonitost literature. Če ne iščem za vsako ceno globljih utemeljitev literatur ob meji, bi lahko dejal: Vsaka literatura rada sega po zapletenem, nerazrešljivem, konfliktnem. In kje je tega več kot ob meji, na tej in oni strani, kjer se srečujeta in prepletata ali v nezaupanju drug od drugega odmikata dva naroda, dva jezika, dve kulturi? V jedru Tomizzovih Zaročencev z ulice Rossetti je skrivnost, nepojasnen zločin, obe žrtvi imata svojo dramatično biografijo predvsem kot Slovenca v neslovenski državi, vojna stvari samo še potencira, vendar etnična drugačnost obeh protagonistov v odnosu do večine je v čisto določenih političnih razmerah, je že sama po sebi konfliktna, mogoča tako rekoč samo ob meji, v prepletu, ki se lahko spremeni v usodno soočanje dveh etnij, dveh kultur, dveh diametralno nasprotnih ambicij. Torej je mogoče reči, če se vrnemo k naslovu našega srečanja, da je pot k Miru prek literature, prek kulture ob meji, možna predvsem z nasprotovanjem naravnim in v neustreznih političnih razmerah nastalim animoznostim v takšnem prostoru, med ljudmi, ki ga naseljujejo, ali vsaj v pričevanju o takšnih razmerah, ki počasi, pa vendar kot pomemben memento, prenika v zavest ljudi, vsaj tistih, ki se jih, včasih samo posredno, dotika kultura.

Priznajmo si: kultura, v njenem okviru tudi literatura, je lahko tudi spodbujevalka zla, najpogostejše nacionalizma. Lahko se seveda tolažimo, da to velja samo za preteklost, vendar tudi danes kultura ob meji ima lahko, podobno kot sleherno zdravilo, tudi svoje negativne učinke. Ob meji se navadno ne srečujeta dve enakopravni kulturi, ki se zaupljivo odpirata druga drugi. Če gre za sosedstvo med velikim in majhnim narodom, je pri večinskega naroda na obmejnih področjih, tudi tu v Trstu, opaziti no vzvišenost, oholost, celo prezirljivost do same eksistence manjšin-naroda ali majhnega naroda kot državnega sosedu, ki pa se po svoji zapira v samoobrambno kulturo, v kateri se vse bolj izenačujeta

nacionalna in kulturna zavest, kar je pravzaprav značilnost vseh majhnih narodov v sosedstvu z večjimi ali velikimi, zlasti pa nacionalnih manjšin, torej prav prebivalcev ob meji, njenega manjšinskega dela.

Toda naša končna misel je usmerjena k Miru, pisanem simbolično z veliko začetnico. Mir ni stalnica, stalnica ni tudi kultura, ki ga brani in utrjuje ali razjeda in ogroža. Ker je zmerom kje na svetu vojna in jo v sedanji medijski civilizaciji vsi doživljamo v vsem njenem poteku kar doma, celo v svojem družinskem krogu, skoraj ne opazimo krhkosti nekega novega Miru, ki ni vezan na morilsko orožje, vendar usodno določa intimno in socialno življenje tako rekoč vsakogar izmed nas. Gre za mir, ki naj bi bil rezultat in smisel, ali vsaj eden od smislov, dostojanstvenega in skladnega življenja. Vem, da idile niso možne, ne socialne ne politične, celo ljubezenske ali družinske komaj kdaj, saj vsi živimo znotraj minskega polja raznih stresov, med katerimi je prav gotovo eden najbolj pogostih tisti, ki ga povzroča skrb, ali bomo kos, predvsem na svojem delovnem mestu, pa tudi kot pisatelji v odnosu do svojih bralcev in, priznajmo si, tudi do kritike, ali bomo torej kos vsem civilizacijskim, tehnološkim, političnim, družbenim in vsem mogočim drugim spremembam, ki jih je bilo že v mojem življenju toliko, da nobeno prilagajanje ne more potekati v nas po naravni, evolucijski poti, vedno smo v kaj prisiljeni, pogosto proti svoji naravi, toda največkrat v svojem interesu ali vsaj v obliki, ki se nam kaže kot naš interes, naša edina možnost. Če pač hočemo funkcionirati kot ljudje. Da to ni lahko, dokazujejo vsi mogoči nemiri sodobnega sveta, med drugim, in to nas utegne ta trenutek še posebej zanimati, v precejšnji meri nepričakovani politični in socialni preobrati v deželah, ki smo jih še do včeraj imenovali socialistične, vseeno, če s prezirom ali spoštovanjem. To nenadno sesutje nekoč velike ideje, ki se je v svoji zemeljski podobi, če smem tako reči, sprevrgla v negacijo same sebe, pomeni za vse nas, ki to doživljamo, svojevrstno travmo, ne glede na to, kako se pri tem počutimo, kot poraženci ali kot zmagovalci: iskanje notranjega ravnotežja, lahko ga imenujemo tudi Mir, je enako stresno za vse.

Literatura in pisatelji so (smo) v teh deželah imeli, in še imajo (imamo) pomembno vlogo. Prej smo imeli največ posla s stopnjevanjem svojega kritičnega odnosa do vsega obstoječega, zdaj s ponovnim in novim definiranjem politične, duhovne, kulturne, gospodarske in vsakršne emancipacije svojih narodov, ki iščejo svojo novo identiteto in na njeni osnovi upajo v novo sožitje ali celo skupno življenje v združeni Evropi, ki najbrž ne bo mogla biti samo ekonomsko-profitna tvorba, kot si jo je še pred kratkim zamišljal razviti Zahod, Evropska gospodarska skupnost.

Ali je treba ob tem še posebej poudariti, kako je čutiti to epidemično nervozo še zlasti ob meji, ki še zmerom poteka med vzhodno in zahodno Evropo, in je hkrati, to spet čutimo, nacionalna, jezikovna, civilizacijska in kulturna ločnica. Nedvomno se vse to zrcali tudi v literaturi, zlasti v tistem njenem »nekaj več«, ki torej ni literatura sama po sebi, ampak njen vpliv, učinkovanje ali vsaj odmev v družbi, narodu. Je, če nič drugega, nekakšna diagnoza vseh tistih iracionalnih prvin, ali vsaj mnogih med njimi, ki jih druge dejavnosti, od politike do gospodarstva, ne razrešujejo in ne morejo razrešiti prav zato, ker so te prvine iracionalne. Iracionalizmi vseh vrst, predvsem pa socialni in nacionalni ali celo nacionalistični – poučen in hkrati tragičen primer za to je naša večnacionalna država Jugoslavija z vsemi svojimi številnimi manjšinami znotraj njenih meja in zunaj nje – iraciona-

lizmi v tistem stadiju in obsegu, ko postanejo obsesija domala vsega javnega življenja določene skupnosti in so lahko nekaj, kar v skrajni konsekvenci blokira samo razumnost življenja. Spet jugoslovanski primer: Kosovo.

Če naj torej pojasnim skepso svojega razmišljanja, zajeto že v naslovu, »Literatura ob meji – ali res obstaja?« bi tvegala naslednjo tezo: v sedanjih evropskih razmerah niso najpomembnejše državne meje z vsem tistim, kar to dejstvo prinaša s seboj. Pritrdil pa bi misli, da je prav minimizacija pomena državnih meja kot posledica ponekod, na Zahodu, evolutivnega, na Vzhodu nenadnega konca zaprtih kultur in civilizacij, pogosto tudi modelov mišljenja in vrednot, potisnila pred nas nove razlike in drugačnosti, ki jih ne moremo ne premagati ne z njimi živeti. Prav na ravni iracionalnega, ko gre za podedovanost vrednot, za vseh vrst etosa, povezanega s kulturo, podnebjem, zgodovino, nacionalno zavestjo, ne gre, tudi v evropskem okviru, težiti k nepremišljenemu poenotenju, ampak mnogo prej k upoštevanju razlik in drugačnosti. Nepopravljiva tragedija bi bila, če bi se ves gospodarsko manj razviti evropski vzhod (vključno z nekaterimi deželami Srednje Evrope) z vso svojo kulturo prelil v zahodni kalup življenja.

Zagotovo je to moje razmišljanje obremenjeno z osebno izkušnjo, vendar tudi tako imenovana objektivna ocena nečesa, tudi literature ob meji, je samo toliko zares objektivna, kolikor je rezultat bolj ali manj relevantnih individualnih izkušenj. Literatura ob meji se torej srečuje s potenciranimi pojavi, ki so značilni za ves sodobni svet. Življenjski standard, ki odločilno pogojuje naš občutek socialne varnosti in osebne zadoščenosti, razpoloženske manjvrednosti in ponižanosti, skrb za svojo nacionalno eksistenco v združujoči se Evropi in jezik kot najbolj razpoznavno določilo človeka in naroda, do bolečine pomemben pri majhnih narodih, to so najbrž tisti elementi, ki še posebej, posredno in neposredno, zaposlujejo dobršen del literature na tem področju, razumljivo da danes na drugi ravni in ob drugačnih parametrih kot v preteklosti. Zato pa nič manj intenzivno. Dovolj je, če ob tem spet omenim za italijansko literaturo že citiranega Fulvia Tomizzo, za slovensko v Trstu, torej na istem prostoru, Slovenca Alojza Rebulo in Borisa Pahorja, ki bi jima lahko dodal še pesnika Marka Kravosa in Miroslava Košuto ter še vrsto drugih. Mislim, da gre v tem primeru za realnost položaja in odnosov na italijansko-slovenski meji, politični in kulturni, za specifikko, ki je prav gotovo drugačna, kot je na avstrijskem Koroškem, da ne govorim o razliki, ki bi se pokazala, če bi preučevali razmere, odnose in razpoloženje na meji med Italijo in Francijo ali med Francijo in Nemčijo ali Španijo. Zanimiva bi bila seveda predvsem sociološka študija o tem.

Možnost literature ob meji in pot, ki pelje morda skozi bližino sanjanega Miru, je pač njena sposobnost, da zajema zapletenost življenja na svojem področju in da z razjasnjevanjem nerazločljivega umirja najrazličnejše iracionalizme, ki utegnejo postati, če se razbohotijo, neprijetni in nevarni. Literatura ob meji ni torej nič drugačna od literature v osrednjih pokrajinah države ali naroda ali jezika, je pa lahko zaradi vsega povedanega – če to moje razmišljanje ni zmotno v samem temelju – tudi upoštevanja vredna možnost iskanja in odkrivanja Miru, ki ostaja nov, zelo zemeljski, vse bolj eksistenčni ideal človeštva, morda prvič v zgodovini kljub upravičeni skepsi uresničljiv ideal. Ne več samo teoretično.

Trst, 29. septembra 1990